

ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

ШАЙ Роман Ярославович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка».

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2788-6035>

УДК: 343.8

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.18

Кримінальне покарання є важливим та необхідним інструментом серед переліку заходів державного реагування на вчинені кримінальні правопорушення та осіб, що їх вчинили. Останнім часом в Україні є помітна тенденція не лише гуманізації кримінальної відповідальності, але й кримінального покарання в цілому. Саме тому в цій статті розглянуті актуальні питання щодо виконання кримінальних покарань, узагальнено набутий досвід гуманізації кримінально-виконавчої системи, наведені можливі напрямки гуманізації системи виконання покарань.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, кримінальне покарання, кримінально-виконавча система, гуманізм, гуманізація кримінальних покарань.

Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин та держави одним із базових та загальноприйнятих принципів права є принцип гуманізму – від латинського слова *humanus* – людяний, людський. У вітчизняному законодавстві цей принцип був втілений на конституційному рівні в нормах Конституції України.

Актуальність цієї проблематики викликана сучасними проблемами кримінально-виконавчої системи, діяльність якої тісно пов'язується з дотриманням прав людини під час виконання кримінальних покарань. Хоч, на думку доктора педагогічних наук, професора Калашник Н.Г., ця проблема є така древня, як і світ,

бо вона відображає складні взаємовідносини особистості і суспільства, закону, права і обов'язку, тобто всього того, що вміщує коротка діалектична пара – злочин і покарання [1, с.111].

Аналіз останніх досліджень

Дослідженню цієї проблеми приділяли увагу такі вітчизняні дослідники, як Алексєєв А.Г., Беца О.В., Богатирьов І.Г., Грекова Г.Ф., Джужа О.М., Закалюк А.П., Калашник Н.Г., Лукашевич В.Г., Маляренко В.Т., Санін В.М. і ін. Усі вони одностайні у тому, що гуманне ставлення до громадян – це невід'ємна ознака демократичної держави, яка найбільш рельєфно проявляється у її відношенні до призначення і виконання кримінальних покарань.

Виклад основних положень

Принцип гуманізму знайшов своє відображення в законодавстві багатьох країн. Дотримуючись його, особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначено покарання чи обрано інший захід кримінально-правового впливу, достатній для виправлення та попередження кримінальних правопорушень. Покарання не має на меті спричиняти фізичні, психічні страждання, принижувати людську гідність. Реалізація цього принципу на практиці здійснюється переважно судом, тому при конструюванні санкцій законодавець має врахувати це й встановити такі межі кримінально-правових санкцій, які до-

зволили б досягнення не лише вказаного принципу, але й інших.

Першою вимогою принципу гуманізму є забезпечення прав людини кримінальним законодавством. У цьому випадку мова йде про категорії законослухняних громадян, причому як про тих, хто став жертвами кримінальних правопорушень (потерпілими), так і про всіх інших. Тому кримінальна юстиція повинна мати за мету охорону суспільства від особи, яка вчинила правопорушення й одночасно позитивне включення її в систему суспільних відносин.

Вихід із зазначеного протиріччя може бути знайдений лише в тому випадку, якщо гуманне ставлення до правопорушника виявиться разом із тим найбільш ефективним засобом боротьби зі злочинністю. Саме цим вимогам відповідає політика попередження кримінальних правопорушень як головного напрямку в боротьбі зі злочинністю.

Відповідно до принципу гуманізму держава має обирати такий напрямок у застосуванні примусових заходів, який відповідатиме інтересам і суспільства в цілому, і окремої особи [2, с.79].

Саме покарання, яке має каральні та виховні властивості, відіграє основну роль у перевихованні засуджених. Сучасна система покарань України передбачає 12 видів покарань, і кримінально-виконавчий кодекс групує їх на два види за ознакою пов'язаності із позбавленням волі. Це доволі широкий перелік, якщо зважати на систему покарань європейських країн, які переважно мають лише два види покарання – позбавлення волі та штраф. Така нерозгалужена система покарань має суттєві переваги: по-перше, це полегшує роботу суддів, по-друге, це полегшує роботу виконавчих органів і спрощує саму систему їх організації. Ефективна робота суддів та виконавчих органів дуже важливі для того, аби покарання справило виховний вплив на засудженого. Крім того, про необхідність спрощення системи покарань свідчить і той факт, що багато із передбачених Кримінальним кодексом України видів покарань, багато не застосовуються на прак-

тиці і є неефективними. Наприклад вправні роботи, що полягають у відбуванні за місцем роботи засудженого і стягненні із суми його заробітку відрахувань у дохід держави в розмірі від десяти до двадцяти відсотків. Такий розмір стягнень часто несуттєвий і не справляє належного карального впливу на засудженого. Крім того в умовах поширеного безробіття його фактично неможливо застосувати.

Щодо покарання у вигляді позбавлення волі, то слід звернути увагу на якісні умови його відбування. Якщо кримінально-виконавче законодавство з часів УРСР зазнавало безліч змін, то «радянські» установи, у яких особи відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, майже не модернізувалися. Їх стан не відповідає сучасним умовам для життя, оскільки більша частина з них потребує капітального ремонту. Відбування покарання в поганих умовах з одночасним порушенням прав людини тягне за собою не тільки неможливість виправитися особі, а також сильну і часто невірну деформацію свідомості [3, с. 87-92]. Створення для засудженого таких умов і неналежне поводження з ним нівелює виховний ефект покарання, натомість розвиває у ньому почуття злоби та несправедливості.

Сумнівним є такий підхід до відбування покарання у вигляді позбавлення волі, який передбачає надмірну ізоляцію особи. Відомо, що у європейських країнах засуджені мають значно менші обмеження у спілкуванні. У приклад прийнято ставити пенітенціарну систему Норвегії, оскільки кількість рецидивістів там становить лише 15% (в Україні близько 30%), натомість умови відбування покарань дуже сприятливі та мінімально обтяжливі. Так, у Норвегії існує практика надання відпусток ув'язненим. При цьому умови їх отримання не виняткові, а навпаки такі, що роблять відпустки звичайною частиною відбування покарання. Необхідно лише відбутися 1/3 покарання і перебувати у в'язниці протягом 4 місяців. Крім цього, на постійній основі засуджені можуть мати побачення щотижня протягом однієї години [4]. Підтримання соціального життя для ув'язнених, нехай і

в обмеженому вигляді, але необхідне для виправлення особи. Обмеження має бути таким, аби засуджений відчув каральний вплив, але усвідомив, за що саме його обмежили, і зрозумів, чому це необхідно.

Мета покарання – це виправити людину, аби вона могла стати повноцінним прийнятним членом суспільства і прийняти його у відповідь із усіма його правилами співжиття. Доволі важко досягти такої мети, відсторонюючи людину від соціуму, викликаючи у неї почуття відторгнення. Позбавлення можливості спілкування та обміну інформації робить людину асоціальною, натомість її активне включення в ці процеси сприяє перевихованню та прийняттю цінності суспільних установ, порушених раніше.

Щодо гуманізації кримінальних покарань науковець М. Хавронюк виокремлює два напрямки гуманізації кримінальної системи України:

- створення системи покарань, яка сприяла б максимальному захисту прав та свобод людини, її життя та здоров'я;
- створення системи покарань та інших кримінально-правових заходів, яка була б направлена, у першу чергу, на виправлення засуджених осіб та запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і третіми особами [5, с. 290].

Можна вважати, що більш коректним є застосування терміна «раціоналізація» кримінального законодавства, ніж термін «гуманізація». При цьому варто визнати правильною позицію М. Хавронюка щодо того, що покарання має бути адекватним закону.

Реформування кримінального законодавства України щодо призначення покарання варто проводити шляхом раціоналізації кримінального права. При цьому раціоналізація законодавства передбачає як гуманізацію закону, так і посилення караності в окремих випадках, що в загальному має сприяти диференціації кримінальної відповідальності.

Раціоналізація застосування кримінальних покарань може бути втілена двома шляхами:

- реформування системи покарань;

- реформування системи призначення покарань.

Неможливо говорити про побудову нового демократичного суспільства, яке базується на цінностях свободи та демократії і в той же час проводити репресивну та каральну політику. Однак, розглянувши ст. 50 чинного КК України, можна стверджувати, що пріоритетним напрямом покарання є саме каральний вектор.

Світові тенденції гуманізації кримінального законодавства затверджують нову систему відносин суспільства, з одного боку, та злочинності, з іншого боку. Нова, гуманізаційна система буде сприяти обмеженню жорстокості з боку держави, і тим самим, існуюча система насильства держави-злочинця буде відхилена. Не варто забувати про те, що покарання хоч і є важливим засобом боротьби із злочинною діяльністю, проте це не основний засіб [6].

На сьогодні не вдається значно скоротити кількість різного роду злочинів, використовуючи елементи погроз, посилення покарання, навіть застосування довічного позбавлення волі. Незважаючи на те, що в Україні в 2019 році кількість тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень скоротилась на 17% порівняно з попереднім 2018 роком, криміногенна ситуація в державі залишається складною, а позбавлення волі є головним видом кримінального покарання [7].

Таким чином, можливо очікувати на підвищення застосування кримінальних санкцій, які пов'язані з позбавленням волі, оскільки жорстокість злочинної діяльності виникає широку антипатію в суспільстві, у суддівського корпусу, а тим більше у працівників правоохоронних органів та держави загалом. До нинішніх методів боротьби зі злочинністю, у деякій мірі, злочинна сфера вже адаптувалась, і за умови, зростання рівня злочинності все більш актуальним буде питання стосовно посилення тих чи інших норм кримінального законодавства, про застосування поряд з позбавленням волі на значний термін, смертної кари.

Однак, не викликає сумніву той факт, що державна політика у сфері призначен-

ня та виконання покарань має базуватись на цивілізаційних методах, позитивному досвіді української та зарубіжної науки та практики. Керуючись положеннями Конституції України, яка закріпила загальнолюдські цінності – як пріоритет, варто зробити висновок, що законодавцем та суспільством створені умови для використання в розумних межах позбавлення волі та передбачено низку альтернативних видів покарання [8, с. 9].

В Особливій частині КК України декриміналізовано низку складів кримінальних правопорушень, оскільки діяння, передбачені ними, у сучасних умовах втратили суспільну небезпеку або взагалі відсутня потреба в кримінальному та правовому впливі для боротьби з ними.

Окрім того, поряд з суворими покараннями за вчинення тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, існує можливість використання до осіб, які скоїли злочинні дії невеликої тяжкості, покарань, які не пов'язані з позбавленням волі або із звільнення від кримінальної відповідальності.

Перераховане вище має забезпечити зменшення негативних наслідків кримінальної діяльності. Чинний КК України містить цілу низку видів покарань, які не пов'язані з позбавленням волі, насамперед, громадські роботи, штраф тощо. Проте судова практика демонструє, що судові органи при визначенні покарання серед 12 видів кримінальних покарань віддають перевагу саме позбавленню волі. Таку тенденцію можливо пояснити наступними факторами:

- зростанням кількості тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, що провокує призначення покарання у вигляді позбавлення волі;
- малоєфективністю альтернативних видів покарання, що пов'язано зі складною соціально-економічною ситуацією в державі, безробіттям та зубожінням основного відсотку населення;
- недосконалістю окремих норм законодавства;
- усталеною практикою, що сформувалася при визначенні покарання судови-

ми органами, особливо у вигляді позбавлення волі.

Гуманізація кримінального права, у тому числі й гуманізація системи призначення покарання, являється доцільною тільки до осіб, які не були попередньо засуджені за скоєння кримінальних правопорушень. Попередньо засуджена за скоєння умисного кримінального правопорушення особа є потенційно небезпечною, так як рецидив злочинних дій демонструє недосягнення цілей, які були визначені перед кримінальним покаранням.

Ще більш небезпечною для суспільства та держави є особа, раніше засуджена за вчинення тяжкого або особливо тяжкого кримінального правопорушення і яка знову скоїла таке кримінальне правопорушення.

Отже, можна вважати доведеною гуманізацію покарання щодо осіб, які:

- уперше вчинили кримінальне правопорушення з необережності;
- уперше вчинили умисне кримінальне правопорушення невеликої тяжкості.

Крім того, існують всі передумови задля посилення покарання щодо осіб, які вчинили рецидив тяжких чи особливо тяжких умисних кримінальних правопорушень.

Загалом на цьому етапі розвитку держави назріла необхідність у прийнятті пакету законодавчо-організаційних заходів, які орієнтовані на реформування кримінального законодавства України та кримінальної політики в цілому.

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про те, що реформування кримінально-виконавчого законодавства потребує виваженого та обґрунтованого підходу, своєчасного та якісного виконання поставлених завдань. Безумовно, удосконалення правової системи нашої держави неможливе без урахування потреб демократичного суспільства, це стосується, зокрема, і кримінально-виконавчого законодавства України у сфері кримінальних покарань. Уся діяльність у цьому напрямку повинна базуватись на чіткій соціальній та правовій компетенції, що орієнтує на

Shai Roman

*Ph.D. in Law Professor of the Department
of Criminal law and procedure, Psychology and
Innovative Education of the National University
Lviv Polytechnic University, Lviv*

**HUMANIZATION OF CRIMINAL
PUNISHMENTS IN UKRAINE: CURRENT
ISSUES**

Criminal punishment is an important and necessary tool among the list of state response measures to committed criminal offenses and the persons who committed them. Recently, in Ukraine, there is a noticeable trend not only of humanizing criminal liability, but also of criminal punishment in general. That is why this article examines current issues related to the execution of criminal punishments, summarizes the acquired experience of humanizing the criminal-executive system, and provides possible directions for the humanization of the system of execution of punishments.

At the current stage of the development of social relations and the state, one of the basic and generally accepted principles of law is the principle of humanism – from the Latin word *humanus* – human, human. In domestic legislation, this principle was implemented at the constitutional level in the norms of the Constitution of Ukraine.

The relevance of this issue is caused by the modern problems of the criminal enforcement system, the activity of which is closely related to the observance of human rights during the execution of criminal punishments.

The principle of humanism is reflected in the legislation of many countries. In accordance with it, the person who committed a criminal offense must be punished or choose another measure of criminal law impact sufficient to correct and prevent criminal offenses. Punishment is not intended to cause physical or mental suffering or to degrade human dignity. Implementation of this principle in practice is carried out mainly by the court, therefore, when designing sanctions, the legislator must take this into account and establish such limits of criminal sanctions that would allow the achievement of not only the specified principle, but also others.

Key words: criminal offenses, criminal punishment, criminal enforcement system, humanism, humanization of criminal punishments.

збереження особистості засудженого, його прав і свобод, соціальну справедливість і гуманізм. Ця вимога повинна враховуватись у методиці розробки планів, програм і заходів як важлива теоретична та моральна передумова всієї роботи по боротьбі зі злочинністю, включаючи можливості загальнодержавного, регіонального та місцевого характеру.

Література

1. Калашник Н.Г. Права людини в установах Державної кримінально-виконавчої служби // Відновне правосуддя в Україні. 2005. – №1-2. С.11.

2. Книженко О.О. Цілі застосування умовного засудження. Вісник Ун-ту внутр. справ. 2001. Спецвипуск. С.141-145

3. Таволжанський О. В., Приходько В. Ю. Особливості адаптації національної системи покарань до європейських стандартів. Право та інновації. 2020. № 2. С. 87–92.

4. Як зробити в'язниці кращими в світі. Досвід Норвегії. URL: <http://edu.helsinki.org.ua/pod/novini-vipusknik-vprogrami/yak-zrobitivyaznits-krashchimi-v-sv-t-dosv-d-porveg>.

5. Хавронюк М. І. І знову про гуманізацію кримінального законодавства. Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали міжнар. симпозіуму (м. Львів, 2008 р.). Львів, 2008. С. 287–295.

6. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. 944 с.

7. В Україні за рік скоротилася кількість тяжких злочинів. Слово і діло: веб-сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/02/18/novyna/suspilstvo/ukrayinirik-skorotylyasya-kilkist-tyazhkyx-zlochyniv>

8. Панов М. Удосконалення кримінального законодавства і принципи кримінального права як його фундаментальні засади. Юридичний вісник України. 2016. № 9–10 (1078–1079). С. 8–9.